

MPHTI: 06.73.15

JEL Classification: H23, Q01, Q58

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2026-3-234-251>

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САЛЫҚ САЛУ ОРНЫҚТЫ ДАМУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ: ҚАЗАҚСТАН ҮШІН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕ МЕН МҮМКІНДІКТЕР

Н. С. Нуркашева¹, М. С. Досманбетова^{1*}, У. А. Мырзаева¹

¹К.Сагадиев атындағы Халықаралық Бизнес университеті, Алматы, Қазақстан

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты. Экономиканың әлемдік даму аясында тұрақтылықты қамтамсыз ету үшін экологиялық тұрғыда салық салудың халықаралық тәжірибелерін талдап зерттеу. Тұрақты даму барысында негізгі басымдылықтарды ұмытпай қоршаған ортаның экологиялық мәселелерін ескеріп, ҚР – да экологиялық төлемдер мен салық түрлерін дамыту мақсатында тәжірибелік тұрғыда ұсыныстар ұсыну.

Зерттеудің әдіснамасы. Зерттеу аясында экономикалық ынтымақтастық пен даму ұйымының (бұдан әрі ЭЫДҰ), ЕуроОдақ (бұдан әрі ЕО) және басқа да жекелеген елдердің (Германия, Швеция, Оңтүстік Корея) нормативтік құжаттар мен стратегиялық мазмұнын талдау әдістері, сонымен қатар жүйелі салыстырмалы және институционалдық, статистикалық пен экономикалық талдау әдістері қолданылады.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Зерттеудің құндылығы тұрақты даму мақсатының (бұдан әрі ТДМ) 7, 12, 13 және 15 пунктеріне қол жеткізу контексіндегі экологиялық салық салудың әлемдік тұрғыдағы модельдерін Қазақстандағы тәжірибемен салыстыру арқылы ерекшеленеді. Сонымен қатар, шаруашылық жүргізетін субъектілердің мінез – құлқын өзгерту мақсатында экологиялық салық салудың фискалдық – бағдарланған тәсілінен ынталандарушы – реттеуші моделіне ауысу керектігін және «Жасыл» ынталандыруды қалыптастыруды құндылық етеді.

Зерттеудің нәтижелері: Зерттеу нәтижесінде көптеген дамыған елдердің экологиялық салық салу режимі экономиканың көміртегі қарқындылығын төмендетуде және «Жасыл» инвестицияны дамытуда негізгі құрал ретінде қолданылатыны анықталды. Елімізде экологиялық салық салудың негізгі институционалдық және фискалдық шектеулері айқын бола түсті. Экологиялық тұрғыда залалдың мөлшерлемесіне қарай саралау мен «Жасыл» технологиялар үшін жеңілдетілген салық түрлерін қарастыру және экологиялық көрсеткіштерді салықтық әкімшілендіру жүйесіне біріктіруді қоса қарастырып, экологиялық салықтарды реформалау бойынша ұсыныстар ұсынылды.

Түйін сөздер: Тұрақты даму, «Жасыл» экономика, көміртегі салығы, салықтық жүктеме, экологиялық салық салу, экологиялық тәуекел.

КІРІСПЕ

Мәселенің өзектілігі. Әлемдегі климаттық өзгерістер мен дағдарыстардың өсуіне байланысты экологиялық тұрғыда салық салу мәселесін Біріккен Ұлттар ұйымы (бұдан әрі БҰҰ) «2030 жылға дейінгі тұрақты даму тұжырымдамасын» іске асыруды және осы мақсатқа қол жеткізуді қарастырып отыр [1]. ЭЫДҰ (2009) «экологиялық салықтар мен төлемдер бюджеттің кіріс базасын қалыптастырып реттеуге ғана емес, ең бастысы экономикалық тұрғыда субъектілердің мінез – құлқын өзгертуге, ресурстарды үнемдеп «Жасыл» технологияларды дамыта отырып енгізуге ынталандыруды, сонымен қатар қоршаған ортаға әсер ететін зиянды барынша азайтуды қарастырады» [2].

Еуропалық Одақ елдерінің тәжірибесіне назар салатын болсақ, ЖІӨ – дегі экологиялық салық үлесі 2,0 – 2,5% - ды құрап отыр. Бұл тәжірибені қолдану парниктік газ шығындыларының тұрақты түрде төмендеуімен және жаңартылған энергия көздеріне инвестиция жасаудың қарқыны өскенін экологиялық салықтардың жоғары пайдалылығымен байланыстырады [3]. Andersson – өзінің 2019 жылы еңбегінде Швеция мен Германияда көміртегі салығы және энергетикалық алымдар экологиялық үйлесім мен экономикалық өсуді қамтамсыз ететін климаттық саясаттың маңызды екенін айқын дәлелдеді [4].

ҚР үшін экологиялық тұрғыда салық салудың маңыздылығы бірқатар өзекті факторларға байланысты. Біріншіден, еліміздің экономикасының көміртегі сыйымдылығы жоғары, шикізат секторы өте жоғары және қазба отын түрлеріне бай, энергетиканың едәуір үлкен үлесін құрайтын елдердің қатарына жатады [5]. Екіншіден, Париж елінің келісімін ратификациялау аясында еліміз 2060 жылға қарай парниктік газ шығындарын азайту мен көміртегі бейтараптылығына қол жеткізу бойынша міндеттемелерді алды, бұл дегеніміз тиімді экологиялық әдістерді енгізуді талап етеді [6].

Қазақстанның салық заңнамасында экологиялық салық төлемдерінің түрлері болғанымен бұл қолданыста өте әлсіз іске асуда, сонымен қатар «Жасыл» трансформациясын ынталандыру жеткіліксіз бағдарланған [7]. Салық жүктемесі мен экологиялық залал арасында жақын байланыс жоқ. Сонымен қатар қолжетімді, тиімді технологияларды қолданысқа енгізу үшін кәсіпорындарға салықтық жеңілдіктер қарастырылмаған. Сондай – ақ, экологиялық жобалардың пайдасы үшін экологиялық салық түсімдерін қайта бөлу жеткілікті түрде дамымаған.

Мұнымен қоса, отандық авторлар Нуркашева және т.б. (2025) өздерінің кезекті ғылыми мақаласында «...тұрақты даму және экологиялық шығыстарды ашық есепке алу құралы ретінде экологиялық есепке алудың рөлінің маңыздылығын зерттеп көрсетеді. Бұл экологиялық шығындардың дұрыс есептеліп көрсетілуі ынталандырушы салық шараларын қалыптастыруға мүмкіндік беретін экологиялық салық салу міндеттерімен өте тығыз байланысты.

Сонымен қатар, авторлар экологиялық есепті бухгалтерлік есепту кеңейту ретінде қарастырады және оның бухгалтерлік – бақылау қызметіне баса назар аударады. Халықаралық тәжірибе салық салу саясатының пайдалылығын арттыру мен қатар экологиялық шараларды стратегиялық тұрғыдан тиімді жоспарлау үшін экологиялық есепті басқару есебімен, цифрлық құралдармен сонымен қатар ESG/GRI стандарттарымен біріктіру қажеттілігін көрсетеді» [8]. Экологиялық есеп жеке кәсіпорындардың дәрежесінде талданады, бұл оның салалық тұрғыда және Ұлттық салықтық ынталандыруды қалыптастыру үшін қолданылуына шек қояды. Елімізде экологиялық салық салуды сәтті енгізу үшін макро деңгейдегі ақпараттарды жинақтау қажет болып табылады, бұл әрекет экологиялық тәуекелдерді азайтуға және салықтарды дұрыс болжауға мүмкіндік қалыптастырады.

Зерттеудің гипотезасы. Қазақстанда экологиялық салық салуды қолға алу экологиялық есептің қызметтерін кеңейту, цифрлық құралдармен бірге әрекет ете отырып, халықаралық стандарттармен келісімге келіп шешімдер қабылдау кезінде ғана өз пайдасын тигізеді.

Әдебиеттерге шолу. Зерттеудің негізгі ережелері. Қазіргі таңда экологиялық салық салу ғылыми әдебиеттерде экологиялық тұрғыда келтірілген зиянды іштей «бағалаудың» және өндірушілер мен тұтынушылардың мінез – құлқын баға белгілері арқылы түзетуде экономикалық құрал ретінде қарастырылады. Теориялық база пигувиалық тәсілді қолданады, осыған сәйкес ластану салығы жағымсыз сыртқы әсерлерді төмендетеді, «лас» технологиялардың құнын салыстырмалы түрде жоғарылатады және таза дұрыс шешімдерге көшуді күшейтеді [9]. ЭЫДҰ-ның «Күн тәртібі – 2030» контекстінде экологиялық салықтар тұрақты дамуға қол жеткізу мақсатында қарастырылады. Ол ең алдымен тұрақты даму мақсатының 7 (таза энергия (бұдан әрі ТДМ), ТДМ-ның 12 (жауапты тұтыну мен өндіріс), ТДМ-ның 13 (климат) пен ішінара ТДМ-ның 9 бен 11 (инновациялар мен тұрақты қалалар) талаптарын орындауға бағытталған [10].

Эмпирикалық зерттеуде көміртегі салығының пайдасының қаншалықты маңызды екенін Андерсонның талдауынан көруге болады. Бұл Еуропа елдерінде көміртегі салығының жоғарылауы, CO₂ шығындыларының төмендеуімен және жаңартылған энергия көздерін қабылдауды тездетумен байланысты екенін түсіндіреді [11]. Халықаралық деңгейдегі банк сарапшылары жүргізген талдауына сай дамыған және дамушы елдерге экологиялық салықтар шығындылар саудасымен бірге экономиканың көміртегі сыйымдылығының азаюына да синергетикалық тұрғыдан әсер ететінін көруге болады [12]. Фернандес және шетелдік зерттеушілер 2025 жылы «көміртегі шығындарының бағасын анықтап енгізу оң экологиялық нәтиже беретінін дәлелдеді. Алайда, мұндай нәтижелер фискалдық ынталандыру құрылымы мен институционалдық сапасына қарай өзгертінін» ескертті [13].

Дәл осылай Браун мен Ахмед (2025) өз зерттеулерінде «экологиялық салықтар экологиялық іздің жаңартылатын энергетика көздерінің (бұдан әрі ЖЭК)» үлесімен, динамикасымен, сонымен қатар

экономикалық тұрғыда өсумен байланысты екенін анықтады. «Үлкен 20 (G20)» елдеріне бұл өте пайдалы, себебі экологиялық салық салу экологиялық көрсеткіштердің жақсаруына себеп болады, бірақ әсері экономиканың құрылымы мен табысына қарай өзгереді» деп мәлімдейді [14]. Шетелдік зерттеушілер О' Коннор және Чжоу (2025) зерттеулері экологиялық салықтар жасыл технологияларға субсидиялармен сәйкес келуі экологиялық іздің төмендеуі мен энергияның тиімділігінің өсуіне оң ықпал ететіндігін растады [15]. Сонымен бірге, Ли Х мен Смит Дж. (2025) өз зерттеулерінде «Қос дивиденд» тұжырымдамасына сүйенді. Бұл әдіс экологиялық салық салудан түскен салықтардың бұрмалану қаупін азайтуға, экологиялық пайдаға бір уақытта қол жеткізуге және инновацияларды ынталандыруға қайта бөлу арқылы экономикалық тиімділікті арттыруға мүмкіндік жасайды [16].

Шетелдік авторлардың арасында Ахмед пен Пател (2025) өздері жүргізген зерттеулерінде экологиялық салық салуды таратуға баса назар аударады. Олар егер өтемақы төленбесе экологиялық салықтар тек регрессивті түрде әсер ететінін анықтады. Осы үшін атаулы әлеуметтік трансферттер мен «жасыл субсидияларды және түзетуші салықтық ынталандыруды қолдану керектігін ерекше атап өтті» [17].

Заманауи әдебиеттерді талдай отырып, экологиялық салық салудың қоршаған ортаға келтірілетін зиянды барынша төмендетуге септігін тигізе алатынын және «жасыл» экономикаға көшуді ынталандыратынын анықтап отырмыз. Салықтардың әсері фискалдық ынталандыру құрылымына, институционалдық сапа мен табыс деңгейіне қарай байланыста болады. Ал жоғары жетістіктерге және тиімділіктерге осал топтарды ынталандыру арқылы немесе таза технологияларға субсидиялар бөлу арқылы, шығындылардың саудасымен қол жеткізе аламыз. Әлеуметтік тұрғыдан әсерді зерттеу, сонымен қатар «Қос дивиденд» тұжырымдамасы экологиялық салықтардың бір уақытта экономикалық өсуге және әлеуметтік тұрғыда әділеттілікті қолдауға әсер ете алатындығын дәлелдеді. Демек, экологиялық салық салуды ұлттық даму мақсаттарына сай келетін кешенді «жасыл» фискалдық реформаның бір элементі ретінде қарастыру керек.

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІГІ

Қолданылатын зерттеу әдістері, зерттеу мақсатына жету және қойылған міндеттерді шешу.

Экологиялық салық салудың теориялық және әдіснамалық негіздері. Экологиялық салық салу деңіміз шаруа жүргізуші субъектілердің шығындар құрылымындағы экологиялық зиянды ішкі көрсетуге бағытталған салықтар мен төлемдер жүйесі [2, 3]. Экономика тұрғысынан бұл тәсіл ластанудан туындайтын залалға баламалы салықты енгізу арқылы сыртқы ортаға тигізетін жағымсыз әсерлердің алдын алуды және түзетуді көздейтін пигувия салығы тұжырымдамасына сай жасалған [18]. Мұндай әрекет табиғи ресурстарды тегін пайдаланудан пайда болатын жағымсыз әсерлерді және нарықтағы сәтсіздіктерді жоюға бағыттала отыра экологиялық тұрғыда таза зиянсыз технологияларды енгізу үшін экономикалық ынталандыруды жасауға жағдай жасайды.

«Күн тәртібі – 2030» аясында экологиялық тұрғыдан салық салу тек фискалдық құрал ретінде ғана емес, сонымен бірге тұрақты дамудың негізгі мақсаттарына қол жеткізуде ықпал ететін экономиканы «жасыл» трансформациялау тұтқасы болып табылады (ТДМ 7, 12, 13, 15) [1]. Олардың тиімділігі «жасыл» технологиялар үшін институционалдық қолдау мен инвестициялық ынталандыруды қамтамасыз ететін тәсілмен дамиды. Сонымен экологиялық салу салу экономиканы, экологияны және әлеуметтік аспектілердің бір бірімен біріктіріп тұратын тұрақты экономикалық өсудің негізгі құралына айналады.

Экологиялық салық салудың халықаралық модельдері. Еуропалық одақ елдерінің тәжірибесін талдай отыра біз экологиялық салық салудың үш негізгі салық тобын қамтамасыз ететінін анықтадық. Оларға көлік, энергетика және қоршаған ортаның ластануына салынатын салықтар жатады [3]. Бұл салықтар қазба отындарын тұтынуды төмендетуге, энергия тиімділігін арттырып баламалы энергия көздерін дамытуда ынталандыру жүйесін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар Швеция мен Германия елдерінде энергетикалық және көміртегі салықтары климаттың негізгі маңызды бөлігі екендігін шетелдік авторлар анықтап отыр. Олар бұл салық түрлері экономикаға зиян келтірместен шығындыларды азайтуды қамтамасыз етеді деп түсіндіреді [4]. Осы елдерде салық жүктемесі экологиялық залалға байланысты талданып сараланады және бұл кәсіпорындарға өндірісті жетілдіруге, инвестицияларды ұтымды жоспарлауға мүмкіндік береді. Айталық, бұл елдерде

экологиялық салықтардан түсетін кірістерді қайта бөліп қарастыру маңызды рөл атқарады: түсімдер инновацияларды қолдауға, энергия тиімділігін сақтауға бағытталған бағдарламаларды қаржыландыруға және еңбекке салынатын салық жүктемесін төмендетуге бағытталған.

Сонымен қатар, Патуэлли, Ниджкамп, Пелс, (2005) зерттеулерінде ЭЫДҰ елдері «Қос дивиденд» тұжырымдамасын кеңінен қолданатынын мәлімдейді. Бұл тұжырымдамаға сәйкес экологиялық салық салу экономикалық өсуге, еңбек пен капиталға салық жүктемесін азайтуға, қоршаған ортаға әсер ететін жағымсыз салдарды азайта отырып пайда әкелуге, сонымен бірге инновациялар мен «Жасыл» технологияларды дамытуға, ластанудан түскен кірістерді қайта бөлуге бағытталған [19]. Мәселен, Оңтүстік Корея мен Жапония елдері салық құралдарын мемлекеттік субсидиялармен және «жасыл» инфрақұрылымға біріктіріп, экономиканың жақсы бағытқа тез өзгеруіне әсер етуде.

Қазақстандағы экологиялық салық салу: қазіргі жағдайы. Елімізде экологиялық салық салу эмиссиялар үшін төлеммен, қалдықтарды реттеу үшін алымдармен, сонымен қатар Салық кодексінде көрсетілген арнайы экологиялық төлемдер ұсынылған [6]. Алайда, экологиялық салық жүйесінің ресми болып табылуына қарамастан олардың ынталандыру бойынша мүмкіндіктері шектеулі болып отыр. Салық төлемдерінің міндеті бюджетті фискалдық толтыру, ал бұл бизнес саласы үшін мінез-құлық әсері өте әлсіз екенін көрсетіп отыр.

Отандық авторлар Асқарова (2025) зерттеулерінің нәтижесінде «Экологиялық салық бойынша төлем ставкалары экологиялық залалдың қаншалықты деңгейде екенін көп жағдайда көрсетпейді, сонымен қатар олардың экономика секторлары мен ластану түрлеріне қарай саралану деңгейі жеткіліксіз болып отыр». Тіпті түсімдердің көп бөлігі бюджетте нақты мақсатта пайдалану көзінсіз жинақталып, кәсіпорындардың экологиялық тұрғыда дамуына кері әсер тигізе отырып олардың ынтасын төмендетеді. Ғылыми зерттеулер нәтижесінде Қазақстандағы экологиялық тұрғыда салық салудың қазіргі қолданыстағы моделі «жасыл» инвестициялар мен өндірісті дамыту үшін тұрақты ынталандыру мен қолдауды қалыптастырмайтыны көрсетілген [7].

Экологиялық салық салу ТМД-ға қол жеткізу құралы ретінде. Дүниежүзілік банк сарапшылары жүргізген зерттеулерінде «экологиялық салық салу климаттық саясатпен және шығындылар саудасымен, әлеуметтік өтемақы тетіктерімен біріктірілген жағдайда ТМД 12 мен 13 талаптарына қол жеткізудің пайдалы құралы болып табылады». Көміртегі салығының сараланған ставкалары «жасыл» жобаларының инвестициялық тартымдылығын арттырады және энергияны үнемдеуге бағытталатын технологияларды енгізуді ынталандырады [5].

Экологиялық салықтардан түсетін кірістерді ашық және айқын мақсаттарға жұмсау тұрақты дамуға ықпал етеді. Сонымен қатар экологиялық, әлеуметтік және экономикалық әсерлерді біріктіруге жағдай жасайды.

Ынталандыру моделін енгізу мәселелері. Елімізде экологиялық салықтарды дамытудың басты кедергілерінің бірі мемлекеттік бюджеттің шикізат секторына жоғары тәуелділігі, салық және экологиялық органдар арасында тұрақты үйлесімнің жеткіліксіздігі, кәсіпкерлердің «жасыл» қаржы құралдарына қол жеткізе алмауы болып табылады. Сонымен қатар, энергия көздеріне қатысты бағалардың жоғарылауына қатысты әлеуметтік тәуекелдер баяу дамуға себеп болады. Егер бұл жағымсыз факторларды жақсартуға шешімдер қабылдамау, салықтар халыққа және шағын бизнес өкілдеріне ауыртпалық әкелуі мүмкін, сонымен қатар реформалардың әлеуметтік тұрғыда тұрақты болуына және олардың қоғамдық қабылдауына кері әсерін тигізеді.

2025 жылға арналған экологиялық салық салу мен көміртегі салығын реттеудің халықаралық тәсілдерін нақты салыстыру үшін 1 кестеде көрсетілген деректерге назар аудару қажет. Төмендегі деректер институционалдық және экономикалық жағдайларды ескере отырып, мықты тәжірибелерді анықтауға және оларды ұлттық контекстке бейімдеуге мүмкіндік береді.

Халықаралық тәжірибе нәтижелері көрсеткендей, квота саудасы мен көміртегі салығының аралас модельдері экологиялық тиімділікті қамтамасыз етеді. Ал Еуропалық шығарындылар саудасы жүйесі (бұдан әрі EU ETS) оқшауланған қолдану және шектеулі ынталандырушы әсер береді.

Кесте 1 – 2025 жылға арналған халықаралық экологиялық салық салу мен көміртекті реттеу модельдерін салыстыру

Елдер	Негізгі құралдар	Қамту деңгейі	Ерекшеліктері	ТДМ-мен байланысы	Қазақстан үшін әсері
ЕО	EU ETS (cap-trade) + энергетика және көлік саласындағы экологиялық салықтар; ETS2	Энергетика, энергияны көп қажет ететін өнеркәсіп; ETS2 ғимараттар мен жол көлігін қамтиды	ETS2 құрылды және 2027 жылдан бастап операциялық бола алады.	ТДМ 2; 12; 13	ETS құралдары мен экологиялық салықтардың үйлесімі, секторларды қамтуды кезең-кезеңімен кеңейту және реттеудің болжамды ережелері [3].
Швеция	Көміртек салығы + энергия салығы	Отын және энергетика (салалық ерекшеліктерге қарай)	2025 жылы салық ставкасы: 1 т CO ₂ үшін шамамен 1510 швед кроны	ТДМ 7; 13	Ұзақ мерзімді өсу траекториясы бар жоғары салық ставкасы және халықтың осал топтарына бағытталған өтемақы [20].
Германия	Ұлттық жанармай шығарындылары саудасы (nEHS/ nETS) + EU ETS	Жылыту және тасымалдау отыны (Upstream)	2025 жылға дейін белгіленген баға, 2026 жылдан бастап аукциондар мен баға дәлізіне көшу	ТДМ 11; 13	«Upstream» моделі әкімшілік шығындарды азайтады және қамтуды кеңейтеді [21]
ЭЫДҰ	Экослықтар + ETS	Елдерді салыстыру	Көмірқышқыл газының тиімді шығарындылары 2025 есебі Салықтар мен ETS комбинацияларын көрсетеді	ТДМ 13	Саясаттың қаттылығын және салыстырмалы талдауды бағалау үшін "тиімді көміртегі бағасы" көрсеткішін пайдалану [22].
ҚР	KAZ ETS + эмиссия үшін төлемдер	Өнеркәсіп және энергетика	Квоталар 2022-2025 жылдарға бөлінген; аукциондық механизмдер әзірленуде.	ТДМ 9; 12; 13	Салықтар мен ETS ынталандырушы рөлін күшейту, аукциондарды кеңейту және кірістерді ашық мақсатты пайдалану [23;24].
ҚР (ұлттық зерттеу.)	Фискалдық модельден трансформациялық модельге көшу	—	Реформалардың қажеттілігін көрсетеді	ТДМ 12; 13	Салық ставкаларын саралау, кірістерді қайта бөлу механизмі және «жасыл» технологияларды модернизациялауды қолдау [7].

Ескерту – авторлар құрастырған

ЕО елдерінде секторларды қамту кезең-кезеңімен дамып келеді және әкімшілік кедергілер деңгейінің төмендеуі байқалады. Ал Швеция мемлекетіндегі сияқты көміртегі салығының жоғары және болжамды түрде өсіп келе жатқан мөлшерлемелері ұзақ мерзімді инвестициялық тартымдылықты қалыптастырады. «Көміртектің тиімді бағасы» көрсеткішін пайдалану қоршаған орта саясатының қатаңдығын және оның елдер арасындағы салыстырмалы мөлшерін объективті бағалауға мүмкіндік береді.

Елімізде қолданыста жүрген ETS моделі негізінен фискалдық сипатты сақтап келеді және тұрақты даму мақсатына жету жолында инвестициялардың әлі де жетіспеушілігін көрсетіп отыр. Еліміздегі экологиялық салық салудың тиімділігін жоғарылату мақсатында мынадай ұсыныстар бере аламыз:

Біріншіден, ғимараттарды, көлікті және шағын бизнесті қоса алғанда, жаңа секторларды қамтитын ETS жүйесін көміртегі салығымен біртіндеп интеграциялау.

Екіншіден, өндіріс және импорт деңгейінде отынға салық салу үшін «upstream» моделін қолдануды қарастыру.

Үшіншіден, CO₂ қалдықтары бағасының ұзақ мерзімді дәлізін белгілеу, осал топтардың атаулы қолдауымен мөлшерлемелерді саралау арқылы тұрақты инвестициялық қаржылар бөлу және әлеуметтік тәуекелдерді төмендету жолдарын қарастыру.

ETS кірістері мен экологиялық салықтардың көп бөлігі энергия тиімділігі мен жаңартылатын энергия көздерін дамытуға және өнеркәсіпті жаңғыртуға бағытталуы мүмкін. Ал «көміртектің тиімді бағасы» көрсеткішін қолданысқа енгізу климаттық саясаттың қатаңдығына ашық мониторингті қамтамасыз етеді.

Жүйені жетілдіру бойынша ұсыныстар. Елімізде экологиялық салық салудың ынталандырушы моделіне көшу барысында салық мөлшерлемелерін экологиялық залал деңгейіне қарай анықтау, түскен кірістерді мақсатты пайдалануды қамтамасыз ету, әлеуметтік төлемақы тетіктерін енгізу, салық және климаттық құралдарды ұштастыру, сондай-ақ қолжетімді, үздік технологияларды енгізетін кәсіпорындар үшін салық жеңілдіктерін қарастыру қажет. Аталған шараларды іске асыру фискалдық құралдан тұрақты экономиканың пәрменді тетігіне айналдыруға мүмкіндік береді.

Зерттеу әдістемесі. Зерттеу әдістемесі кешенді талдаудың сандық және сапалық әдістерін қолдануға негізделген. Бұл қадам тұрақты дамудың мақсаттарына қол жеткізудегі экологиялық салық салудың рөлін жан-жақты бағалауға және оны Қазақстанда жетілдіру жолдарын анықтауға мүмкіндік береді.

Теориялық негіз ретінде пигувиялық салық салу тұжырымдамалары, «Қос дивиденд» тұжырымдамасы және экологиялық фискалдық саясатты қалыптастыруға институционалдық көзқарас қолданылды.

Зерттеудің эмпирикалық базасы ретінде ҚР Статистика бюросының ресми статистикалық деректері, Дүниежүзілік Банктің, ЭЫДҰ-ның, Еуропалық комиссияның есептері, сондай-ақ халықаралық және отандық басылымдардың материалдары қолданылды.

Халықаралық тәжірибені талдау мақсатында ЕО, ЭЫДҰ және Қазақстан Республикасы елдерінің нормативтік-құқықтық актілері мен стратегиялық құжаттарын контент-талдау әдістері, сондай-ақ экологиялық салық салу модельдерін салыстырмалы талдау қолданылды.

Қазақстандағы 2015-2024 жылдар арасындағы экологиялық салықтық түсімдері, парниктік газдар шығарындыларының өсу қарқыны мен құрылымдық өзгерістері және корреляциялық тәуелділіктерді қоса алғанда, экономикалық-статистикалық талдау әдістері қолданылды.

Ұсыныстарды негіздеу шеңберінде сценарийлік және сараптамалық талдау элементтері пайдаланылды.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Жаһандық климаттың өзгеруі, экожүйелердің деградациясы және табиғи ресурстардың сарқылуы секілді заманауи жаһандық мәселелер экономикалық дамудың жаңа парадигмасын қалыптастыруға деген қажеттілікті тудырып отыр. Осы мәселелерді шешу мақсатында 2015 жылы БҰҰ-на мүше елдер тұрақты дамудың 17 мақсатының негізін қалаған 2030 жылға дейінгі «Тұрақты даму күн тәртібін» қабылдады. SDG бұл климаттың өзгеруін азайту және экожүйелерді сақтау шараларын қоса алғанда, әлеуметтік жағдай, экономикалық даму және экологиялық тұрақтылық арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз етуге бағытталған өзара байланысты міндеттер кешені (United Nations, 2015) [25].

Халықаралық сараптама орталықтарының зерттеулері бойынша (United Nations, 2015; OECD, 2022) ТДМ 7 (қолжетімді және таза энергия), ТДМ 12 (жауапты тұтыну және өндіріс), ТДМ 13 (климаттың өзгеруіне қарсы күрес) және ТДМ 15 (құрлық экожүйелерін сақтау) қоса алғанда, экологиялық бағдарланған ТДМ-ге қол жеткізу үшін экономикалық тетіктерді трансформациялау қажет. Атап айтар болсақ, өндірушілер мен тұтынушылардың мінез-құлқын «жасыл» жолға бағыттауға қабілетті экономикалық реттеу құралдары маңызды рөл атқарады. Экологиялық салық салу қарапайым фискалдық құралға қарағанда әлдеқайда күрделі «қос дивиденд» механизміне айналды. Ол бюджетке түсетін қаражат көлемін арттырумен қатар қоршаған ортаға теріс әсер етуді азайтты. [25; 26].

ТДМ-ға қол жеткізудегі экологиялық салық салудың теориялық негіздері мен рөлі.

ЭЫДҰ-ның талдауына сүйенер болсақ (2022) «Ластаушы төлейді» қағидасына негізделген экологиялық салық салу экологиялық шығындарды ішкі реттеушіге айналдыра отырып, экономикалық агенттерді салық төлеуге және экологиялық таза технологияларды енгізуге ынталандырады [26].

Демек, экологиялық салық тұрақты даму мақсаттарына байланысты даму үшін оларға әртүрлі ықпал етеді. Солардың ішінде:

ТДМ 13 (климаттың өзгеруіне қарсы күрес): көміртегі салығы энергетика мен өнеркәсіптің атмосфераға көмірқышқыл газы (CO₂) және басқа парниктік газдар шығарындыларын азайту бойынша шаралар кешені ынталандырады;

ТМД 7 (қол жетімді және таза энергия): энергияға іріктелген салықтар және ЖЭК жеңілдіктері таза энергияның тартымдылығын арттырады;

ТМД 12 (жауапты тұтыну және өндіріс): қаптама мен қалдықтарға салынатын салықтар айналмалы экономиканы қолдайды;

ТДМ 15 (құрлық экожүйелерін сақтау): табиғи ресурстарды пайдаланғаны үшін төлемдер және пестицидтерге салынатын салықтар қоршаған ортаны тиімді пайдалануға және биоалуантүрлілікті сақтауға ықпал етеді [25].

«Қос дивиденд» механизмі экологиялық салық арқылы кірістерді экономикалық, экологиялық және әлеуметтік әсерді күшейте отырып, еңбек салығын азайтуға немесе «жасыл» жобаларды қаржыландыруға бағыттауға мүмкіндік береді [26].

Дамыған елдерде экологиялық салық салудың танылған тиімділігіне қарамастан, оны дамушы елдердің экономикаларына енгізу барысында бірқатар шектеулерге тап болады.

Біріншіден, әлсіз құрылымдық база және бақылаудың әлсіздігі салықтың ынталандырушы әсерін жоққа шығаруы мүмкін.

Екіншіден, табиғи технологияларды қолдаудың қосымша шараларынсыз шамадан тыс салық салу шағын және орта бизнеске жүктемені арттырып, әлеуметтік қарсылық пен экономикалық бәсекеге қабілеттіліктің төмендеуіне әкелуі мүмкін.

Аталған факторлардың әсерінен «Қос дивиденд» механизмін жүзеге асыру көптеген елдерде қиын болып қалатын бюджетті қайта бөлудің келісілген саясатын талап етеді. Осылайша, экологиялық салықтың тиімділігі тек экономикалық ынталандыруға ғана емес, сонымен қатар институционалдық, әлеуметтік және экологиялық реттеуге деген кешенді көзқарасқа тікелей байланысты болып отыр.

Экологиялық салық салудың халықаралық модельдері: салыстырмалы талдау.

Әлемдік тәжірибе нәтижелеріне сүйенсек, экологиялық салық салу елдердің экономикалық және әлеуметтік жағдайларына бейімделген әртүрлі модельдер арқылы жүзеге асырылады. Солардың кейбір ерекшеліктеріне сипаттама беріп өтейік. Мысалы:

Еуропалық модель (ЕО): күрделілік және климаттық бағыт. ЕО елдері энергетикалық салықтарды (2003/96/ЕО директивасы) және шығарындыларға квоталық сауда жүйесін (EU ETS) біріктіре отырып, экологиялық салықты енгізуде әлемдік көшбасшылар болып табылады.

Мәселен, Скандинавия елдері (Швеция, Дания, Финляндия): көміртегі салығын 1990 жылдардың басынан бастап енгізді; Швецияда 2023 жылы салық ставкасы эмиссиялық сауда жүйесі (ETS) емес секторлар үшін орта есеппен CO₂ (CO₂/t) тоннасы үшін 110 АҚШ долларына жетті. Сонымен бірге еңбек салығы төмендеді. Нәтижесінде 1990 жылдан бастап ЖІӨ-нің 70% өсуі, парниктік газдар шығарындыларының 30% төмендеуі байқалды [27].

Германия елі EU ETS-ке қатысуды ұлттық көмір салығымен (ТЕНГ) біріктіреді. 2024 жылғы салық мөлшерлемесі CO₂ тоннасына 55-65 евро шамасында болды.

Францияда ішкі энергия тұтыну салығының (TICPE) ставкасы 2014 жылы CO₂ тоннасы үшін 7 еуродан 2018 жылы 44,6 еуроға дейін өсті [28].

Нидерландыда өнеркәсіп үшін EU ETS жүйесіне қосымша CO₂ қалдықтарына арналған салық енгізілді. 2023 жылы ең төменгі мөлшерлеме орта есеппен CO₂ тоннасы үшін 125 еурыны. 2030 жылға қарай бұл салықтың мөлшерлемесін 150 еуроға дейін көтеру жоспарлануда. Бұл елде салықтан түсетін кірістер жаңартылатын энергия көздеріне субсидиялауға және энергия тиімділігін арттыруға жұмсалды [29].

Енді төмендегі 2 кесте арқылы экологиялық салық салу жүйесінің еуропалық моделінің ықшамдалған сипаттамасын көрсетуге болады.

Сонымен, салықтар мен нарықтық тетіктердің үйлесімі экономикалық өсу кезінде шығарындыларды азайтуға әсер етеді. Дамушы елдердің тәжірибесіне енгізу кезінде мөлшерлемелерді біртіндеп арттыра отырып, әлеуметтік өтемақыларды қамтамасыз ету және кірістерді «жасыл» инвестициялар мен энергия тиімділігіне бағыттау маңызды болып саналады.

Кесте 2 – Экологиялық салық салу жүйесінің еуропалық моделі

№	Елдер	Негізгі салық түрі	Ставкасы (EUR/t CO ₂)	Кірісті пайдалану бағыты
1	Швеция	Көміртегі салығы	110	Еңбек салығын төмендетуге, «жасыл» субсидияларға
2	Германия	Ұлттық көмір салығы + EU ETS	45	Климаттық қорға: энергия жаңғыртуға, электр көлігіне
3	Франция	TICPE (көміртегі компоненті)	44,6	Ішінара энергияға ауысуға, жалпы бюджетке
4	Нидерланды	CO ₂ + EU ETS шығарындыларына салынатын салық	125	Жаңартылатын энергия көздерін субсидияларға, энергия тиімділігін арттыруға

Ескерту – [25, 26, 27, 28,29] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

Экологиялық салық салудың азиялық моделі. Экологиялық салық салудың азиялық тәжірибесі біртіндеп енгізілуімен және экономикалық және әлеуметтік жағдайларға жоғары бейімделуімен сипатталады.

Қытай 2016-2020 жылдары сәтті аймақтық пилоттық жобалардан кейін 2021 жылы қалдықтар саудасының Ұлттық жүйесін (China National ETS) іске қосты. Қытай әлемдегі ең ірі энергетикалық секторда 4 миллиард тоннадан астам CO₂ реттелетін қалдықтар көлемін қамтиды. Сонымен қатар, 2018 жылдан бастап елді суға, ауаға, қалдықтарға және шуға аймақтық экологиялық салықтар енгізілді [30; 31].

Сингапурда 2019 жылдан бастап көміртегі салығы енгізілді. 2024 жылғы деректер бойынша салық мөлшерлемесі CO₂ тоннасы үшін орта есеппен 18,5 АҚШ долларын құрайды [32].

Демек, экологиялық салық салу жүйесінің азиялық моделі экологиялық салықтардың біртіндеп және болжамды өсуінің тиімділігін көрсетеді. Дамушы елдер үшін бұл төмен көміртекті трансформацияны ынталандыруды экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етуге мүмкіндіктер береді.

Норвегия мен Канада экологиялық салық салудың ресурстық экономикамен қалай үйлесетінін көрсетеді. Норвегияда мұнай-газ секторындағы CO₂ шығарындыларының ставкалары 80-90 АҚШ долларын құрайды. Сонымен қатар, NO_x және SO₂ салықтары жұмыс істейді, бұл көміртекті алу технологияларын (CCS) енгізуді және энергия тиімділігін арттыруды ынталандырады; кірістер Табиғи аннуитетті ұзақ мерзімді капиталға айналдыру арқылы мемлекеттік зейнетақы қорына түседі [26; 28].

Канадада федералдық көміртегі салығы және провинциялық қалдықтар саудасы жүйелері біртіндеп өсуде. Егер 2024 жылы CO₂ тоннасы үшін орта есеппен салық мөлшерлемесі 59 АҚШ доллар болса, оның мөлшерін 2030 жылы 130 АҚШ долларына дейін көтеру жоспарлануда. Салықтан түскен кірістер халыққа және «жасыл» инвестицияларға қайта бөлінеді. Бұл өз алдына шығарындыларды азайтады және әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз етеді [30; 33].

Сонымен, бұл елдердің тәжірибесі көрсеткендей, жоғары экологиялық мөлшерлемелер, салық саясатының болжамдылығы және кірістерді институционалды басқару «жасыл» технологияларды ынталандыруға, шығарындыларды азайтуға және ұзақ мерзімді экономикалық ресурстарды құруға мүмкіндік береді. Ресурстық экономикасы бар дамушы елдер үшін экологиялық салықты біртіндеп енгізу, әлеуметтік өтемақыларды қамтамасыз ету және кірістерді төмен көміртекті технологияларға инвестициялауға бағыттауға болады.

Халықаралық экологиялық салық салу тәжірибесін талдау табысты реформалар қалдықтарды азайтуды, «жасыл» инвестицияларды ынталандыруды және әлеуметтік әділеттілікті қолдауды қамтамасыз ететінін көрсетеді. Осы тәжірибелер негізінде келесі негізгі қағидаларды анықтауға мүмкіндік беріп отыр:

Кезеңділік және болжамдылық: нәтижелі реформалар бизнес пен халыққа бейімделуге мүмкіндік беретін ұзақ мерзімді өсу кезеңдерімен (5-15 жыл аралығында) бірге жүреді.

Әлеуметтік және экономикалық шығындарды өтеу: экологиялық салықтан түсетін табыстың бір бөлігі әлеуметтік әділеттілік пен бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ете отырып, халыққа (еңбек салығын төмендету) және бизнеске (модернизацияға субсидиялар) қайта бағытталады.

Кешенділік және ынталандыру: экологиялық салықтар қоршаған ортаны ластаушы салаларға салынатын салықтардың өсуі басқа салықтардың төмендеуімен өтелетін жалпы «жасыл» салық пакетіне ауысады. Негізгі мақсат - бюджетке ақша жинау ғана емес, экологиялық жауапты мінез-құлықты ынталандыру болып саналады.

Кірістерді мақсатты пайдалану: арнайы қорларды құру, мұндай қорлар ашықтық пен қоғамдық қолдауды арттырады.

Экологиялық салық салу жүйесінің қазақстандық моделі. Экологиялық реттеудің негізгі бөліктерінің бірі қоршаған ортаға теріс әсерді бақылау болып табылады. Бұл тұрғыда эмиссиялар мен өндіріс пен тұтыну қалдықтары ластанудың маңызды көздері ретінде қарастырылады, олардың азаюын есепке алуды және қаржылық ынталандыруды қажет етеді.

Қоршаған ортаға эмиссияларға ластаушы заттардың қалдықтары мен шығарындылары, қалдықтарды көму және орналастыру, зиянды физикалық әсерлер және күкіртті ашық орналастыру жатады.

ҚР Салық кодексінің 573-бабына сәйкес, қоршаған ортаға теріс әсер еткені үшін төлем (бұдан әрі ҚОТӨТ) экологиялық рұқсат және елдің экологиялық заңнамасына сәйкес қоршаған ортаға әсер ету туралы декларация негізінде осы қызмет түрлері үшін алынады [34].

ҚР Салық кодексінің 574-575-баптарына сәйкес I–III санаттағы объектілердің операторлары (арнайы салық режимі шеңберіндегі фермерлік шаруашылықтарды қоспағанда) қоршаған ортаға теріс әсер еткені үшін төлемақы төлеушілер болып табылады. Салық салу объектілері болып теріс әсердің нақты көлемі - қалдықтар, төгінділер, көмілген қалдықтар және көмірсутектерді барлау және өндіру кезінде ашық орналастырылған күкірт -белгіленген нормативтер, лимиттер немесе декларацияланған көлем шегінде болып табылады [34].

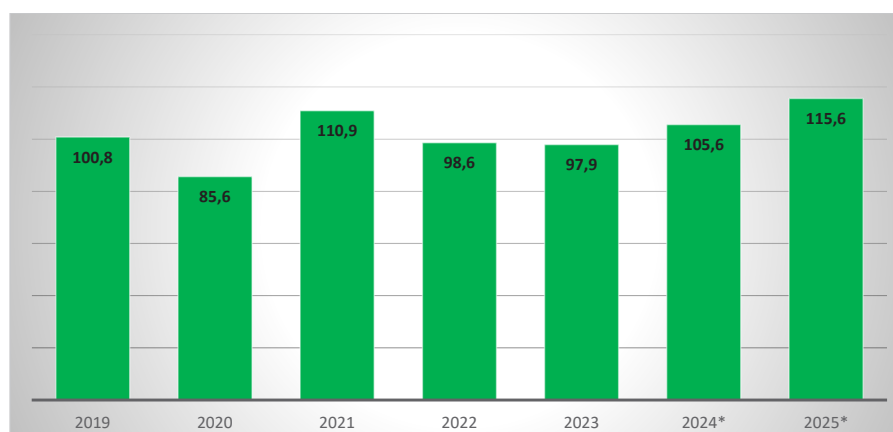
ҚР Салық кодексінің 576-бабына сәйкес, қоршаған ортаға теріс әсер еткені үшін төлемақы мөлшері салық кезеңінің бірінші күніне қолданыста болатын және республикалық бюджет туралы Заңмен бекітілген ең төменгі есептік төлемнің (АЕК) еселенген мөлшерінде белгіленеді [34].

Атап айтар болсақ, стационарлық көздерден ластаушы заттар шығарындылары үшін төлемақы ставкалары ҚР СК 576-бабының 2-тармағында айқындалған [34].

Енді төмендегі 1-сурет негізінде біз ҚР қоршаған ортаға теріс әсер еткені үшін төлемдердің төлену деңгейіне талдау бере аламыз.

Қоршаған ортаға теріс әсер еткені үшін төлемдердің динамикасын талдау экономикалық факторларға да, нормативтік базадағы өзгерістерге де байланысты жекелеген жылдардағы түсімдердің ауытқуын көрсетеді.

2024-2025 жылдары түсімдердің болжамды өсуі экологиялық реттеудің күшеюін және төлемақы мөлшерлемелерінің жоғарылауын көрсетеді, бұл қоршаған ортаға теріс әсерді төмендетуді ынталандыру және Қазақстанның «жасыл» саясатын қолдау мақсатына сәйкес келеді.

Сурет 1 – ҚР-да ҚОТӨТ үшін төлемдің динамикасы (млрд.тг.)
Ескерту - [35] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

2024-2025 жылдардағы жағдайы талдау Қазақстандағы экологиялық салық салу жүйесінің даму деңгейі OECD және Еуропалық одақ елдерінің тәжірибелерімен салыстырғанда әлі де жеткіліксіз екенін көрсетеді. Елде қалыптасқан тиімді көміртегі бағасы өте төмен деңгейде қалып отыр. Атап айтқанда, 2023 жылы парниктік газдар шығарындыларының шамамен үштен бірі ғана оң көміртегі бағасымен қамтылған, ал тікелей көміртегі бағасының орташа мөлшері айтарлықтай реттеуші әсерге ие болмаған. Бұл қолданыстағы салық тетіктерінің шығарындыларды қысқарту ықпалының әлсіздігін айқындайды.

Сонымен қатар, көміртегіге жанама баға беру негізінен шығарындылар мен жанармайға салынатын жанама салықтар есебінен қалыптасқан. Алайда 2023 жылғы деректерге сәйкес, мұндай жанама көміртегі бағасы халықаралық тәжірибемен салыстырғанда өте төмен орташа мәндерге ие болды, бұл оны климаттық саясаттың тиімді құралы ретінде пайдалануды шектейді.

Аталған жағдайлар экологиялық салықтарының экономикалық агенттіктерінің мінез-құлқына ықпалын күшейту және ұлттық климаттық мақсаттарға қол жеткізуді жеделдету үшін салықтық ынталандыруды арттыру, мөлшерлемелерді қайта қарау және көміртегі бағасын қамту аясын кеңейту қажеттілігін көрсетеді.

Институционалдық шектеулер мен жүйелік кемшіліктер.

Қазақстандағы экологиялық салық салу тетігі қоршаған ортаға келетін зиянды қысқартуға ынталандыру және ұлттық климаттық міндеттерді орындау тұрғысынан бірқатар институционалдық, әдістемелік және ұйымдастырушылық проблемаларға тап болып отыр. Аталған факторлар жүйенің жалпы нәтижелілігін айтарлықтай шектейді.

Ең алдымен, 2023 жылға дейін қоршаған ортаға теріс әсер үшін алынатын төлемдер (ҚОТӨТ) парникті газдар шығарындыларын қысқартуға бағытталған нақты мақсаттарға пайдаланылған жоқ. Бұл төлемер негізінен бюджеттің кіріс бөлігін толықтыру функциясын атқарып, экологиялық зиянды азайтуға бағытталған экономикалық ынталандыру тетігі ретінде қалыптасады. 2023 жылы шығарындыларға квоталар сауда жүйесінің (ШКСЖ) енгізілуі көміртегі шығарындыларын реттеудің нарықтық механизмін қалыптастыру жолындағы маңызды қадам болғанымен, қазіргі уақытта ҚОТӨТ пен ШКСЖ арасындағы өзара байланыс жеткілікті деңгейде айқындалмаған. Мұндай үйлесімсіздік реттеудің қайталану қаупін арттырып, төлеушілер үшін құқықтық және қаржылық белгісіздікті тудырады, соның салдарынан экологиялық саясаттың тиімділігі төмендейді.

Екіншіден, ҚОТӨТ қолдану аясы мен есептеу әдістемесі қазіргі заман талаптарына толық сәйкес келмейді. Жүйе негізінен ірі стационарлық ластау көздеріне бағдарланған, ал қалалық аумақтардағы ауа сапасына елеулі әсер ететін көлік секторы жанама түрде ғана реттеліп отыр. Көлік шығарындылары көбінесе экологиялық стандарттарға тәуелсіз белгіленетін отын акциздері арқылы қамтылады. Осыған байланысты ластаушы заттардың көлемін есептеу тәсілдері заманауи өлшеу және мониторинг технологияларын ескере отырып жаңартуды, сондай-ақ экономиканың әртүрлі салаларына бейімделіп, сараланған әдістерді енгізуді талап етеді.

Үшіншіден, экологиялық таза және ең үздік қолжетімді технологияларды енгізуге бағытталған салықтық жеңілдіктердің тиімділігі шектеулі болып отыр. Мұндай жеңілдіктер көбінесе уақытша сипатта болады және нақты экономикалық ынталандыру тетігіне айналмайды. Сонымен қатар, оларды алу рәсімдерінің күрделілігі мен әкімшілік кедергілердің көптігі заңды тұлғалар үшін осы құралдырының тартымдылығын төмендетеді, нәтижесінде экологиялық жаңғырту үдерістері баяу жүреді.

Жалпы алғанда, экологиялық салық салу жүйесінің елдің орнықты даму басымдылықтармен және климаттық саясатымен байланысты жеткілікті деңгейде институционалдық тұрғыдан бекітілмеген. 2060 жылға дейін көміртегі бейтараптығына қол жеткізу тұжырымдамасы қоса алғанда, стратегиялық құжаттарда экологиялық салықтар уралы айтылғанымен, олар климаттық, экологиялық және әлеуметтік мақсаттарға жетудің негізгі құралдарының бірі ретінде нақты айқындалмаған. Орнықты даму саясатына жүйелі интеграцияның болмауы салық тетіктерінің төмен көміртекті және экологиялық таза экономикаға көшуге ықпал ету әлеуетін әлсіретіп отыр.

Қазақстанда экологиялық салық салуды реформалау жөніндегі ұсыныстар. Халықаралық тәжірибені салыстырмалы талдау және ұлттық экологиялық салық жүйесінің қазіргі жағдайын бағалау негізінде орнықты даму мақсаттарына қол жеткізу үшін экологиялық салық салуды ынталандырушы және реттеуші үлгіге көшірудің кезеңдік жол картасын әзірлеу ұсынылады.

1-кезең (2025-2027 жж.) - Қоршаған ортаға теріс әсер үшін төлемдер жүйесін жаңғырту (ҚОТӘТ).

Алғашқы кезеңде қоршаған ортаға келтірілген зиян үшін алынатын төлемдер тетігін жетілдіру көзделді. Осы мақсатта ҚОТӘТ мөлшерлемелерін арттыру және оларды сараланған түрде белгілеу ұсынылады. Ставкалар нақты экологиялық залалдың көлемін, әлеуметтік экономикалық алдарды, сондай-ақ аумақтың экологиялық қауіптілік деңгейін сипаттайтын коэффициенттерді ескере отырып айқындалуы тиіс. Экологиялық тұрғыдан осал әрі халқы тығыз орналасқан өңірлерді мөлшерлемелердің жоғары болуы, ал антропогендік жүктемесі төмен, сирек қоныстанған аймақтарда олардың төмендетілуі орынды. Мұндай тәсіл өндірістік шығарындыларды қысқартуға, технологиялық жаңғыртуға және экологиялық қауіпті кәсіпорындарды қауіпсіз аймақтарға көшіруге экономикалық ынталандыру қалыптастырады.

Сонымен қатар, шығарындыларға квоталар жүйесін сауда тетіктерімен үйлестіру қажет. Квоталарға бағынатын кәсіпорындар үшін шығарындылар лимиттері шеңберінде төленген ҚОТӘТ төлемдерін есепке алу тәртібін нақтылау ұсынылады. Бұл бірыңғай экономикалық сигнал қалыптастырып, реттеудің қайталануын болдырмауға және төлеушілер үшін жүйенің айқындылығын арттыруға мүмкіндік береді.

Салық базасын кеңейту де осы кезеңнің маңызды бағытты болып табылады. Қатты тұрмыстық қалдықтарды кәдеге жаратпай көмуге байланысты полигон операторлары үшін арнайы «полигондық алым» енгізу ұсынылады. Аталған алым мөлшерлемелері кезең кезеңмен өсіп, одан түскен қаражат қалдықтарды бөлек жинау және қайта өңдеу инфрақұрылымын дамытуға бағытталған нысаналы қорларға шоғырландырылуы тиіс. Бұл шара жауапты тұтыну мен өндірісті дамытуға бағытталған орнықты даму қағидаттарын іске асыруға ықпал етеді.

2-кезең (2028-2032 жж.) - Жаңа экономикалық құралдарды енгізу және кірістерді мақсатты пайдалану.

Екінші кезеңде шығарындыларға квота жүйесіне кірмейтін секторлар көміртегі салығын енгізу қарастырылады. Бұл, ең алдымен, көлік саласына (әсіресе коммерциялық көлік), тұрғын үй коммуналдық шаруашылық жүйелеріне және ауыл шаруашылығына қатысты болады. Әлеуметтік әділеттілікті сақтау мақсатында көміртегі салығынан түсетін табыстың бір бөлігін энергия бағасының өсуін өтеу үшін халыққа қайтаруды көздейтін «қайтарымды салық» тетігін қолдану мүмкіндігі ұсынылады.

Сонымен бірге, «Қазақстанның жасыл инновациялық-трансформациялық қоры» құрылуы тиіс. Қоршаған ортаға теріс әсер үшін төлемдерден, көміртегі салығынан және полигондық алымдарының жоғарылатылған мөлшерлемелерінен түсетін кірістердің кемінде 70%-ын осы қорға бағыттау ұсынылады. Қор қаражаты мынадай басым бағыттарға жұмсауы мүмкін:

- жаңартылатын энергия көздерін дамыту және кәсіпорындардың энергия тиімділігін арттыру жобаларын бірлесіп қаржыландыру;
- ең үздік қолжетімді технологияларды енгізу үшін өнеркәсіп компанияларын гранттық қолдау;
- қалдықтарды қайта өңдеу мен қайта пайдалануды қоса алғанда, дөңгелек экономика инфрақұрылымын дамыту;
- орман алқаптарын қалпына келтіру және био-диверсификацияны сақтау;
- көлік саласында да фискалдық тетіктерді қайта қарау.

3-кезең - Интеграция және цифрлық трансформация.

Үшінші кезең экологиялық салық салу жүйесін цифрландырумен және әртүрлі дереккөздерді біріктірумен сипатталады. Осы мақсатта төлемдер, салықтық есептеулер және шығарындылар мониторингі жөніндегі ақпараттарды қамтитын бірыңғай цифрлық платформа құру ұсынылады. Бұл салық міндеттемелерін автоматты түрде есептеуге, қабылданған шаралардың тиімділігін бақылауға және кәсіпорындар үшін әкімшілік жүктемені азайтуға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, экологиялық төлемдер жүйесін орнықты даму мақсаттары және экологиялық, әлеуметтік және корпоративтік басқару (ESG) есептілігімен байланыстыру маңызды. Ірі компаниялар үшін қоршаған ортаға теріс әсер үшін төлемдер және экологиялық жобаларға бағытталған инвестициялар туралы міндетті жария есептілікті енгізу бизнестің ұлттық орнықты даму мақсаттарына қосқан үлесін бағалаудың ашық индикаторын қалыптастырады.

Күтілетін нәтижелер мен ықтимал тәуекелдер. Ұсынылған реформалар нәтижесінде ірі кәсіпорындардың ластаушы заттар шығарындылары 2023 жылмен салыстырғанда 20-25%-ға қысқарады,

экономиканың көміртегі сыйымдылығы 15-20%-ға төмендейді, ал тұрмыстық қалдықтарды қайта өңдеу деңгейі қазіргі шамамен 20%-дан 40%-ға дейін өседі деп күтіледі.

Экономикалық және әлеуметтік тұрғыдан алғанда, экологиялық салықтардан түсетін бюджет кірістерінің үлесі барлық салықтық түсімдердің 1,5-2%-ына дейін ұлғаяды. «Жасыл» экономика секторына 500-700 млрд теңге көлемінде инвестиция тартылып, жаңартылатын энергия, қалдықтарды қайта өңдеу және экологиялық консалтинг салаларында жаңа нарықтар мен жұмыс орындары қалыптасады.

Сонымен бірге, қысқа мерзімді кезеңде инфляциялық қысымның күшеюі және энергияны көп қажет ететін салаларға жүктеменің артуы сияқты тәуекелдер туындауы мүмкін. Бұл әсерлерді азайту үшін халыққа табыстың бір бөлігін қайтару және бизнеске арналған өтпелі қолдау шараларын қолдану қажет болады.

ҚОРЫТЫНДЫ МЕН ҰСЫНЫСТАР

Зерттеу гипотезасын негіздеу.

Жүргізілген зерттеу экологиялық есеп жүйесінің функционалын кеңейту қоршаған ортаға әсерді бағалаудың сапасын арттыратын көрсетті. Атап айтқанда, шығарындыларды, табиғи ресурстарды тұтынуды және экологиялық тәуекелдерді неғұрлым нақты сепке алу әділ мақсатты салық салу тетіктерін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, цифрлық технологиялары экологиялық салық салу жүйесіне енгізу мәліметтердің ашықтығын қамтамасыз етіп, салық түсімдерін есепке алу сапасын арттырады. Бұл өз кезегінде әкімшілік шығындарды оңтайландыруға, экологиялық талаптардың сақталуын жедел бақылауға және басқарушылық шешімдерінің тиімділігін арттыруға жағдайды қалыптастырады.

Орнықты дамудың халықаралық стандарттарын жүйелі түрде қабылдау және олармен үйлестіру (БҰҰ-ның Тұрақты даму мақсаттары, Еуропалық одақ тәжірибесі, OECD ұсынымдары) ұлттық экологиялық саясатты жаһандық үрдістермен сәйкестігін қамтамасыз етеді. Мұндай тәсіл инвестициялық тартымдылықты күшейтіп қана қоймай, мемлекет, бизнес және қоғам арасындағы өзара сенімді нығайтуға ықпал етеді.

Осылайша, ұсынылған гипотеза Қазақстандағы экологиялық салық салудың нәтижелілігі тек салық мөлшерлемелерін белгілеумен шектелмей, кешенді институционалдық және басқарушылық тәсілдерді талап ететінін дәлелдейді. Экологиялық есептің сапалы жүргізілуі, процесстерді цифрландыру және халықаралық стандарттарға сәйкестік экологиялық салықтарды тек фискалды құрал емес, орнықты дамуды ынталандыратын механизм ретінде қолдануға мүмкіндік береді.

Қазіргі жағдайда экологиялық салық салу таза бюджеттік табыс көзі ретіндегі рөлінен шығып, экономикалық саясаттың экологиялық бағыттағы негізгі құралдарының біріне айналуы тиіс. Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, тек салықтарды жинауға емес, шаруашылық субъектілері сен халықтың мінез құлқына әсер ететін ынталандырушы және реттеуші модельдер ғана «жасыл» экономикалық трансформацияны тиімді қамтамасыз ете алады.

Экономиканы әртараптандыру, Париж келісімі аясындағы міндеттемелерді орындау және Тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізуге қамтылатын Қазақстан үшін экологиялық салық жүйесін жаңғырту стратегиялық маңызға ие. Экологиялық салық мөлшерлемелерін қайта қарау, оларды саралау және мақсатты «жасыл инновациялық трансформациялық қор» құру жөніндегі ұсыныстар ұлттық экономиканың ерекшеліктерін ескере отырып, халықаралық озық тәжірибеге негізделген практикалық жол картасын қалыптастыруға негіз болады.

Реформалардың табысты жүзеге асырылуы мемлекеттік деңгейдегі саяси ерік-жігерге енгізілетін шаралардың жүйелілігіне, бизнес қауымдастық пен азаматтық қоғаммен тұрақты диалог орнатуға, сондай-ақ салық тетіктерін мемлекеттік жоспарлау жүйесіне тиімді ықпалдастыруға байланысты. Экологиялық салық салуды трансформациялау тек экологиялық қатерлерді төмендету құралы ғана емес, елдің ұзақ мерзімді бәсекеге қабілеттілігін және әлеуметтік тұрақтылығын арттыруға бағытталған инвестиция ретінде қарастырылуы тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. United Nations. Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development. – New York, 2015. – URL: <https://www.un.org/en/development> (қаралған күні: 29.12.2025).
2. OECD. Environmental taxation: A guide for policy makers. – Paris : OECD Publishing, 2019. – URL: <https://www.oecd.org/env/tools-evaluation/48164926.pdf> (қаралған күні: 29.12.2025).
3. European Commission. Environmental tax statistics in the European Union. – Brussels, 2023. – URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2779/17354> (қаралған күні: 29.12.2025).
4. Andersson J. J. Carbon taxes and CO₂ emissions: Sweden as a case study // *Energy Policy*. – 2019. – Vol. 127. – P. 94–102. – URL: <https://10.1257/pol.20170144/> <https://doi.org/10.1257/pol.20170144> (қаралған күні: 29.12.2025).
5. World Bank Group. Kazakhstan country climate and development report. – Washington, DC : World Bank Group, 2022. – URL: <https://documents.banquemondiale.org/en/publication/documents-reports/documetdetail/099420411012246024> (қаралған күні: 29.12.2025).
6. Ministry of Ecology and Natural Resources of the Republic of Kazakhstan. Report on the implementation of the Paris Agreement. – Astana, 2023. – URL: <https://eco.gov.kz> (қаралған күні: 29.12.2025).
7. Аскарова Ә., Тайбек Ж., Кулбай Б., Уразбаева З. Экологическое налогообложение в Казахстане: переход от фискального инструмента к механизму устойчивой трансформации экономики // *Статистика, учет и аудит*. – 2025. – Т. 3, № 98. – С. 93–108. – URL: <https://doi.org/10.51579/1563>.
8. Nurkasheva N. S., Imataeva A. E., Andossova A. R., & Uzun Y. U. Features of the organization of environmental accounting in the Republic of Kazakhstan // *Journal of Economic Research & Business Administration*. – 2024. – No. 2 (148). – P. 179–192. – URL: <https://doi.org/10.26577/be.2024-148-b2-015>.
9. Singh A., Wang J. Pigouvian taxes and market behavior: A theoretical review // *Ecological Economics*. – 2025. – Vol. 217. – Art. 108456. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2025.108456> (қаралған күні: 30.12.2025).
10. Kim S., Lee D. Environmental tax policy and the Sustainable Development Goals: A policy coherence perspective // *Environmental Science & Policy*. – 2025. – Vol. 146. – Art. 104865. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2025.104865> (қаралған күні: 29.12.2025).
11. Müller F., Svensson T. Carbon taxes and renewable energy adoption in Europe: A panel analysis // *Energy Economics*. – 2025. – Vol. 118. – Art. 108367. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2025.108367> (қаралған күні: 29.12.2025).
12. Gupta R., Torres M. Carbon pricing and economic transformation: Evidence from OECD and non-OECD countries // *Energy Policy*. – 2025. – Vol. 176. – Art. 113218. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2025.113218> (қаралған күні: 29.12.2025).
13. Fernandez L., Martínez P. Assessing the ex-post effectiveness of carbon pricing: A systematic review // *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. – 2025. – Vol. 177. – Art. 113489. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.rser.2025.113489> (қаралған күні: 29.12.2025).
14. Brown T., Ahmed S. Environmental taxation and environmental quality across income groups: A quantile panel study // *Journal of Environmental Management*. – 2025. – Vol. 345. – Art. 118282. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2025.118282> (қаралған күні: 29.12.2025).
15. O'Connor D., Zhou Y. Green fiscal policies and ecological footprint reduction // *Ecological Indicators*. – 2025. – Vol. 148. – Art. 109756. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2025.109756> (қаралған күні: 30.12.2025).
16. Li X., Smith J. Double dividend hypothesis revisited: Empirical insights from carbon tax reforms // *Resource and Energy Economics*. – 2025. – Vol. 71. – Art. 101387. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.reseneeco.2025.101387> (қаралған күні: 02.01.2026).
17. Ahmed R., Patel K. Social equity implications of environmental taxation // *Ecological Economics*. – 2025. – Vol. 220. – Art. 108612. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2025.108612> (қаралған күні: 02.01.2026).
18. Manta A. G., Doran N. M., Badyrcha R. M., Badareu G. and Tsaran A. M. Does the implementation of a Pigouvian tax be considered an effective approach to address climate change mitigation? // *Economic Analysis*

and Policy. – 2023. – Vol. 78. – P. 488–502. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.eap.2023.11.002> (қаралған күні: 02.01.2026).

19. Patuelli R., Nijkamp P., & Pels E. Environmental tax reform and the double dividend: A meta-analysis // *Ecological Economics*. – 2005. – Vol. 55, No. 4. – P. 564–583. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2004.12.018> (қаралған күні: 02.01.2026).

20. Regeringskansliet (Government Offices of Sweden). Carbon tax in Sweden: Rates and development. – Stockholm, 2025. – URL: <https://www.government.se/government-policy/taxes-and-tariffs/carbon-tax> (қаралған күні: 03.01.2026).

21. International Carbon Action Partnership. Emissions trading worldwide: Status report 2025. – Berlin, 2025. – URL: <https://icapcarbonaction.com/en/ets-map> (қаралған күні: 02.01.2026).

22. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Effective carbon rates 2025: Pricing carbon emissions through taxes and emissions trading. – Paris : OECD Publishing, 2025. – URL: <https://www.oecd.org/tax/tax-policy/effective-carbon-rates-2025.htm> (қаралған күні: 02.01.2026).

23. OECD. Effective carbon rates 2025. – Paris : OECD Publishing, 2025. – URL: <https://www.oecd.org/tax/tax-policy/effective-carbon-rates.htm> (қаралған күні: 02.01.2026).

24. Ministry of Ecology and Natural Resources of the Republic of Kazakhstan. Kazakhstan Emissions Trading System: Allocation Plan 2022–2025. – Astana, 2024. – URL: <https://eco.gov.kz> (қаралған күні: 07.01.2026).

25. United Nations. Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development (A/RES/70/1). – 2015. – URL: https://unctad.org/system/files/official-document/ares70d1_ru.pdf (қаралған күні: 07.01.2026).

26. OECD. Environmental taxation and green growth: Policy insights and best practices. – Paris : Organisation for Economic Co-operation and Development, 2022. – URL: <https://www.oecd.org/environment/tools-evaluation/environmental-taxation-and-green-growth.htm> (қаралған күні: 07.01.2026).

27. European Commission. EU Emissions Trading System (EU ETS). – 2023. – URL: https://climate.ec.europa.eu/eu-action/eu-emissions-trading-system-eu-ets_en (қаралған күні: 07.01.2026).

28. World Bank. Carbon pricing in practice: A review of the French carbon tax. – 2021. – URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/957291616907432838/carbon-pricing-in-practice-france> (қаралған күні: 02.01.2026).

29. ISPT. The Dutch Climate Agreement on industry. – 2023. – URL: <https://ispt.eu/news/the-dutch-climate-agreement-on> (қаралған күні: 02.01.2026).

30. World Bank. China's national carbon market: Opportunities and challenges. – 2022. – URL: <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2022/07/01/china-national-carbon-market> (қаралған күні: 02.01.2026).

31. International Carbon Action Partnership (ICAP). China national ETS. – 2023. – URL: <https://icapcarbonaction.com/en/ets-map?etsid=70> (қаралған күні: 07.01.2026).

32. Singapore Government. Carbon tax. – 2023. – URL: <https://www.mewr.gov.sg/environment/carbon-tax> (қаралған күні: 07.01.2026).

33. Government of Canada. Carbon tax. – 2023. – URL: <https://www.canada.ca/en/environment-climate-change/services/climate> (қаралған күні: 07.01.2026).

34. Қазақстан Республикасы. Қазақстан Республикасының салық Кодексі: 2008 жылғы 10 желтоқсандағы № 99-IV заң, 2026 жылғы өзгерістермен // Әділет [web-сайт]. – 2015. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2500000214> (қаралған күні: 07.01.2026).

35. ҚР ҰСБ деректері // <https://stat.gov.kz> (қаралған күні: 07.01.2026).

36. OECD. Carbon pricing in Kazakhstan. – 2024. – URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/content/dam/oecd/en/topics/policy-sub-issues/carbon-pricing-and-energy-taxes/carbon-pricing-kazakhstan.pdf> (қаралған күні: 07.01.2026).

REFERENCES

1. United Nations. (2015). Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development. New York. Retrieved December 29, 2025, from <https://www.un.org/en/development> (English)
2. OECD. (2019). Environmental taxation: A guide for policy makers. OECD Publishing, Paris. Retrieved December 29, 2025, from <https://www.oecd.org/env/tools-evaluation/48164926.pdf> (English)
3. European Commission. (2023). Environmental tax statistics in the European Union. Brussels. Retrieved December 29, 2025, from <https://data.europa.eu/doi/10.2779/17354> (English)
4. Andersson, J. J. (2019). Carbon taxes and CO₂ emissions: Sweden as a case study. *Energy Policy*, 127, 94–102. Retrieved December 29, 2025, from <https://10.1257/pol.20170144/https://doi.org/10.1257/pol.20170144> (English)
5. World Bank Group. (2022). Kazakhstan country climate and development report. World Bank Group, Washington, DC. Retrieved December 29, 2025, from <https://documents.banquemondiale.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099420411012246024> (English)
6. Ministry of Ecology and Natural Resources of the Republic of Kazakhstan. (2023). Report on the implementation of the Paris Agreement. Astana. Retrieved December 29, 2025, from <https://eco.gov.kz> (English)
7. Askarova, E., Taibek, Zh., Kulbai, B., & Urazbayeva, Z. (2025). *Ekologicheskoe nalogooblozhenie v Kazakhstane: Perekhod ot fiskal'nogo instrumenta k mekhanizmu ustoichivoi transformatsii ekonomiki. Statistika, uchet i audit*, 3(98), 93–108. Retrieved December 29, 2025, from <https://doi:10.51579/1563> (Russian)
8. Nurkasheva, N. S., Imataeva, A. E., Andossova, A. R., & Uzun, Y. U. (2024). Features of the organization of environmental accounting in the Republic of Kazakhstan. *Journal of Economic Research & Business Administration*, 2(148), 179–192. Retrieved December 29, 2025, from <https://doi.org/10.26577/be.2024-148-b2-015> (English)
9. Singh, A., & Wang, J. (2025). Pigouvian taxes and market behavior: A theoretical review. *Ecological Economics*, 217, Article 108456. Retrieved December 30, 2025, from <https://doi:10.1016/j.ecolecon.2025.108456> (English)
10. Kim, S., & Lee, D. (2025). Environmental tax policy and the Sustainable Development Goals: A policy coherence perspective. *Environmental Science & Policy*, 146, Article 104865. Retrieved December 29, 2025, from <https://doi:10.1016/j.envsci.2025.104865> (English)
11. Müller, F., & Svensson, T. (2025). Carbon taxes and renewable energy adoption in Europe: A panel analysis. *Energy Economics*, 118, Article 108367. Retrieved December 29, 2025, from <https://doi:10.1016/j.eneco.2025.108367> (English)
12. Gupta, R., & Torres, M. (2025). Carbon pricing and economic transformation: Evidence from OECD and non-OECD countries. *Energy Policy*, 176, Article 113218. Retrieved December 29, 2025, from <https://doi:10.1016/j.enpol.2025.113218> (English)
13. Fernandez, L., & Martinez, P. (2025). Assessing the ex-post effectiveness of carbon pricing: A systematic review. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 177, Article 113489. Retrieved December 29, 2025, from <https://doi:10.1016/j.rser.2025.113489> (English)
14. Brown, T., & Ahmed, S. (2025). Environmental taxation and environmental quality across income groups: A quantile panel study. *Journal of Environmental Management*, 345, Article 118282. Retrieved December 29, 2025, from <https://doi:10.1016/j.jenvman.2025.118282> (English)
15. O'Connor, D., & Zhou, Y. (2025). Green fiscal policies and ecological footprint reduction. *Ecological Indicators*, 148, Article 109756. Retrieved December 30, 2025, from <https://doi:10.1016/j.ecolind.2025.109756> (English)
16. Li, X., & Smith, J. (2025). Double dividend hypothesis revisited: Empirical insights from carbon tax reforms. *Resource and Energy Economics*, 71, Article 101387. Retrieved January 2, 2026, from <https://doi:10.1016/j.reseneeco.2025.101387> (English)
17. Ahmed, R., & Patel, K. (2025). Social equity implications of environmental taxation. *Ecological Economics*, 220, Article 108612. Retrieved January 2, 2026, from <https://doi:10.1016/j.ecolecon.2025.108612> (English)

18. Manta, A. G., Doran, N. M., Badyrcha, R. M., Badareu, G., & Tsaran, A. M. (2023). Does the implementation of a Pigouvian tax be considered an effective approach to address climate change mitigation? *Economic Analysis and Policy*, 78, 488–502. Retrieved January 2, 2026, from <https://doi.org/10.1016/j.eap.2023.11.002> (English)
19. Patuelli, R., Nijkamp, P., & Pels, E. (2005). Environmental tax reform and the double dividend: A meta-analysis. *Ecological Economics*, 55(4), 564–583. Retrieved January 2, 2026, from <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2004.12.018> (English)
20. Regeringskansliet (Government Offices of Sweden). (2025). Carbon tax in Sweden: Rates and development. Stockholm. Retrieved January 3, 2026, from <https://www.government.se/government-policy/taxes-and-tariffs/carbon-tax> (English)
21. International Carbon Action Partnership. (2025). Emissions trading worldwide: Status report 2025. Berlin. Retrieved January 2, 2026, from <https://icapcarbonaction.com/en/ets-map> (English)
22. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2025). Effective carbon rates 2025: Pricing carbon emissions through taxes and emissions trading. OECD Publishing, Paris. Retrieved January 2, 2026, from <https://www.oecd.org/tax/tax-policy/effective-carbon-rates-2025.htm> (English)
23. OECD. (2025). Effective carbon rates 2025. OECD Publishing, Paris. Retrieved January 2, 2026, from <https://www.oecd.org/tax/tax-policy/effective-carbon-rates.htm> (English)
24. Ministry of Ecology and Natural Resources of the Republic of Kazakhstan. (2024). Kazakhstan Emissions Trading System: Allocation Plan 2022–2025. Astana. Retrieved January 7, 2026, from <https://eco.gov.kz> (English)
25. United Nations. (2015). Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development (A/RES/70/1). Retrieved January 7, 2026, from https://unctad.org/system/files/official-document/ares70d1_ru.pdf (English)
26. OECD. (2022). Environmental taxation and green growth: Policy insights and best practices. Organisation for Economic Co-operation and Development. Retrieved January 7, 2026, from <https://www.oecd.org/environment/tools-evaluation/environmental-taxation-and-green-growth.htm> (English)
27. European Commission. (2023). EU Emissions Trading System (EU ETS). Retrieved January 7, 2026, from https://climate.ec.europa.eu/eu-action/eu-emissions-trading-system-eu-ets_en (English)
28. World Bank. (2021). Carbon pricing in practice: A review of the French carbon tax. Retrieved January 2, 2026, from <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/957291616907432838/carbon-pricing-in-practice-france> (English)
29. ISPT. (2023). The Dutch Climate Agreement on industry. ISPT. Retrieved January 2, 2026, from <https://ispt.eu/news/the-dutch-climate-agreement-on> (English)
30. World Bank. (2022). China's national carbon market: Opportunities and challenges. Retrieved January 2, 2026, from <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2022/07/01/china-national-carbon-market> (English)
31. International Carbon Action Partnership (ICAP). (2023). China national ETS. Retrieved January 7, 2026, from <https://icapcarbonaction.com/en/ets-map?etsid=70> (English)
32. Singapore Government. (2023). Carbon tax. Retrieved January 7, 2026, from <https://www.mewr.gov.sg/environment/carbon-tax> (English)
33. Government of Canada. (2023). Carbon tax. Retrieved January 7, 2026, from <https://www.canada.ca/en/environment-climate-change/services/climate> (English)
34. Qazaqstan Respublikasy. (2015). Qazaqstan Respublikasynyn salyq Kodeksi: 2008 zhylgy 10 zheltoksandagy № 99-IV zan, 2026 zhylgy ozgeristermen. Adilet [web-sait]. Retrieved January 7, 2026, from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2500000214> (Kazakh)
35. QR USB derekteri. (2026). Retrieved January 7, 2026, from <https://stat.gov.kz> (Kazakh)
36. OECD. (2024). Carbon pricing in Kazakhstan. Retrieved January 7, 2026, from <https://www.oecd-ilibrary.org/content/dam/oecd/en/topics/policy-sub-issues/carbon-pricing-and-energy-taxes/carbon-pricing-kazakhstan.pdf> (English)

ENVIRONMENTAL TAXATION AS A TOOL FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND OPPORTUNITIES FOR KAZAKHSTAN

N. S. Nurkasheva¹, M. S. Dosmanbetova^{1*}, U. A. Myrzayeva

¹Kazakh University of International Business named after K. Sagadiyev, Almaty, Kazakhstan

ABSTRACT

Objective of the study. The study aims to analyze the international experience of using environmental taxation as a tool for ensuring sustainability in the context of global economic development. The goal is to develop practical recommendations for improving the system of environmental taxes and payments in Kazakhstan, considering national sustainable development priorities and environmental challenges.

Research methodology. The research applies methods of analysis of strategic and regulatory documents from the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), the European Union (EU), and selected countries (Germany, Sweden, South Korea), as well as systemic, comparative, institutional, economic, and statistical analysis methods.

Uniqueness / value of the study. The value of the study lies in the comprehensive comparison of international models of environmental taxation with Kazakhstan's experience in achieving the Sustainable Development Goals (SDGs), particularly points 7, 12, 13, and 15. Special attention is given to the need to shift from a fiscally oriented environmental taxation model to a more stimulating and regulatory model aimed at changing the behavior of economic agents and establishing "green" incentives.

Research findings. The study identifies that in developed countries; environmental taxes are used as a key tool for reducing the carbon intensity of the economy and stimulating "green" investments. In Kazakhstan, the main institutional and fiscal barriers to implementing environmental taxation have been identified. Recommendations have been developed for the reform of environmental taxes, including the differentiation of rates based on the level of environmental harm, expanding tax incentives for «green» technologies, and integrating environmental indicators into the tax administration system.

Keywords: Sustainable development, green economy, carbon tax, tax burden, environmental taxation, environmental risks.

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ КАК ИНСТРУМЕНТ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ И ВОЗМОЖНОСТИ ДЛЯ КАЗАХСТАНА

Н. С. Нуркашева¹, М. С. Досманбетова^{1*}, У. А. Мырзаева¹

¹Университет международного бизнеса им. К. Сагадиева, Алматы, Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. Анализ международного опыта применения экологического налогообложения как инструмента обеспечения устойчивости в условиях глобального развития экономики. Разработка практических рекомендаций по совершенствованию системы экологических налогов и платежей в Республике Казахстан с учетом национальных приоритетов устойчивого развития и экологических проблем окружающей среды.

Методология исследования. В ходе исследования применяются методы анализа стратегических и нормативных документов Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), Европейского Союза (ЕС) и отдельных стран (Германия, Швеция, Южная Корея), а также системный, сравнительный, институциональный, экономический и статистический анализ.

Уникальность / ценность исследования. Ценность исследования заключается в комплексном сравнении международных моделей экологического налогообложения с учетом опыта Казахстана в контексте достижения Целей устойчивого развития (ЦУР), в том числе по пунктам 7, 12, 13 и 15. Особое внимание уделяется необходимости перехода от фискально-ориентированной модели экологического налогообложения к стимулирующей и регулирующей, направленной на изменение поведения хозяйствующих субъектов и формирование «зеленых» стимулов.

Результаты исследования. В ходе исследования было установлено, что в развитых странах экологические налоги используются как основной инструмент для снижения углеродной интенсивности экономики и стимулирования «зеленых» инвестиций. В Казахстане были выявлены основные институциональные и фискальные ограничения применения экологического налогообложения. Разработаны рекомендации по реформированию экологических налогов, включая дифференциацию ставок в зависимости от уровня экологического ущерба, расширение налоговых льгот для «зеленых» технологий и интеграцию экологических показателей в систему налогового администрирования.

Ключевые слова: Устойчивое развитие, «зеленая» экономика, углеродный налог, налоговая нагрузка, экологическое налогообложение, экологические риски.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ

Нұркашева Нұрсұлу Сұлтанияровна – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, e-mail: nursulu_1975@mail.ru, Қ. Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті, Алматы қ., Қазақстан, ORCID ID: 0000-0002-3798-3130.

Досманбетова Мәншүк Серікбаевна – PhD, доцент, e-mail: dms-kz@mail.ru, Қ. Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті, Алматы қ., Қазақстан, ORCID ID: 0000-0003-0326-2850*.

Мырзаева Ұлжан Абдықаймовна – экономика ғылымдарының магистрі, доцент, e-mail: mirsaeba@mail.ru@mail.ru, Қ. Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті, Алматы қ., Қазақстан, ORCID ID: 0000-0002-2146-4619.